

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340.134

ВАЙЦЕХОВСЬКА О.Р.

МІЖНАРОДНИЙ ПРАВОВИЙ ПОРЯДОК: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСНІ ОЗНАКИ

У статті проаналізовані наукові підходи до поняття «міжнародний правопорядок». З огляду на юридичний зміст поняття «правопорядок», яке лежить в основі поняття «міжнародний правопорядок», та особливості міжнародного права і суб'єктний склад міжнародних відносин, сформульована дефініція міжнародного правопорядку. Визначені та обґрунтовані сутнісні ознаки міжнародного правопорядку.

Ключові слова: правопорядок, міжнародний правовий порядок, міжнародні правовідносини, міжнародне право.

В статье проанализированы научные подходы к понятию «международный правопорядок». Учитывая юридический смысл понятия «правопорядок», которое лежит в основе понятия «международный правопорядок», особенности международного права и субъектный состав международных отношений, сформулировано определение «международный правопорядок». Выделены и обоснованы существенные признаки международного правопорядка.

Ключевые слова: правопорядок, международный правопорядок, международные правоотношения, международное право.

The article analyzes scientific approaches to the notion of “international law and order”. The definition of “the international law and order” is provided with regard to the legal content of the notion “the rule of law”, underlying the concept of “the international law and order”, the peculiarities of the parties of the international relations and the international law. Indispensable features of the international law and order are also distinguished and characterized.

Key words: law and order, international legal order, international legal relations, international law.

Вступ. Будь-яке спеціальне дослідження в сфері права ґрунтується на вивченні тих базових понять, що складають «ядро» й опорні конструкції в цій сфері та, відповідно, сприяють систематизації знань і наукового доробку щодо абстракцій, застосованих до предмета вивчення. У широкому термінологічному інструментарії сучасної міжнародно-правової науки поняття «міжнародний правопорядок» належить до фундаментальних, проте єдиного підходу щодо його сприйняття не вироблено. Більше того вживання його в промовах офіційних представників, міжнародних документах та публікаціях політиків, що останніми роками набуло неабиякого поширення, не демонструє одноманітного розуміння цього поняття.

Все це привертає увагу до цієї проблематики не тільки науковців, що досліджують теоретичні питання міжнародного права загалом. Не менш важливим визначення правової природи та особливостей міжнародного правопорядку є для дослідників окремих галузей та інститутів міжнародного права. Так, сучасною тенденцією в науці міжнародного права стало в галузевих дослідженнях розглядати ту чи іншу сукупність міжнародних відносин не у вигляді історично сформованого об'єктивно зумовленого суспільного явища, а як результат реалізації певних між-

© ВАЙЦЕХОВСЬКА О.Р. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри європейського права та порівняльного правознавства юридичного факультету (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича)

народно-правових норм, тобто у вигляді певного галузевого міжнародного правопорядку – міжнародного економічного правопорядку [1; 2; 3], міжнародного фінансового правопорядку [4], міжнародного енергетичного правопорядку [5] або ж регіонального правопорядку [6] (європейського правопорядку [7, 8], євразійського правопорядку [9] та ін.). Такий підхід до вивчення окремих сфер міждержавних правовідносин дає змогу дослідити не просто міжнародні відносини і не тільки міжнародні норми, а їх взаємозв'язок та взаємовплив, а також оцінити ефективність регулюючої функції міжнародного права в тій чи іншій сфері. Тому дослідження поняття «міжнародний правопорядок» є актуальним як з наукової точки зору, так і з практичної.

Аналіз останніх публікацій. Вивченню загальнотеоретичної категорії «правопорядок» присвячено велику кількість наукових праць таких авторів, як: В. Кудрявцев, В. Борисов, Д. Керімов, В. Барчук, Є. Бурлай, В. Дзюба, О. Костенко, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, О. Ушаков, Ю. Крисюк, А. Крижанівський, Т. Подорожна та інших. Проблематику міжнародного правопорядку досліджували В. Буткевич, В. Василенко, І. Забара, В. Євінгов, І. Лукашук, А. Мовчан, Н. Тюріна, С. Черніченко, О. Ушаков, І. Шаов та багато інших науковців.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження правової природи та сутнісних ознак поняття «міжнародний правопорядок».

Результати дослідження. Дослідження правових категорій міжнародного права неможливе без використання досягнень загальної теорії права. В основі поняття «міжнародний правопорядок» лежить базова загальнотеоретична категорія «правопорядок», яка, незважаючи на широке використання в національних нормативних актах, офіційної дефініції не отримала. Аналіз сучасних наукових праць з цієї проблематики та наукових підходів до поняття правопорядок дають підстави визначити поняття «правопорядок» як фактичний стан суспільних відносин, що сформувався і діє в результаті реалізації права за допомогою особливого правового механізму, характеризує ступінь впорядкованості суспільних відносин нормами права в конкретний часовий проміжок.

Застосування ознак національного правопорядку під час дослідження характерних рис міжнародного правопорядку потребує врахування особливостей правової природи міжнародних відносин, що не дає можливості механічно переносити на міжнародно-правовий «грунт» правові шаблони національного права.

Насамперед важливим є питання: чи міжнародний правопорядок це певні міжнародні відносини, чи це їх стан, як це було визначено щодо національного правопорядку. Так, на думку А.П. Мовчана, «міжнародний правопорядок» означає той порядок міжнародних відносин, який встановлений та здійснюється на основі принципів та норм міжнародного права» [10, с.12]. В.А. Василенко вважає, що міжнародний правопорядок – це порядок суспільних відносин, який встановлений між взаємодіючими державами або між ними і створеними ними міжнародними міжурядовими організаціями за допомогою міжнародно-правових норм, вироблених згаданими суб'єктами [11, с. 4]. В.І. Євінгов визначає міжнародний правопорядок як «сукупність відносин, що володіє своєю структурою та заснована на нормах права, ядром і основою яких є загальні правовідносини між суб'єктами співтовариства держав, що породжуються основними принципами міжнародного права, з приводу захисту загальних інтересів та збереження цінностей, які визнають усі» [12, с. 71]. М.О. Ушаков та М.Л. Ентін під міжнародним правопорядком розуміють сукупність правовідносин, які утворюються відповідно до норм і приписів міжнародного права, зокрема особливо до приписів основних загальновизнаних його принципів, що мають імперативний характер загальнообов'язкового права (*ius cogens*) [13, с. 83].

У наведених визначеннях міжнародний правопорядок визначається як сукупність відносин, що відповідає міжнародному праву. Через свою динамічність у різний часовий проміжок міжнародні відносини різною мірою відповідають міжнародному праву – в якийсь час більше, а в якийсь час менше. Тому, вживаючи поняття «міжнародний правопорядок», мається на увазі не сукупність міжнародних відносин, а їх *стан* у конкретний час. Такий стан є станом впорядкованості міжнародних відносин принципам і нормам міжнародного права. Отже, через мінливості не тільки міжнародних відносин, але й норм міжнародного права, які з часом змінюються відповідно до потреб і реалій міжнародного життя, міжнародному правопорядку притаманна така ознака, як *динамічність*.

З цієї ознаки міжнародного правопорядку випливає його така ознака – *фактичність* (або *реальність*) міжнародних відносин, що мають місце в конкретний час та відповідають міжнародним нормам, наявним на поточний момент. П. Ретер та Ж. Комбако вважають, що міжнародний правопорядок – це *реальність сучасності*, його наявність зумовлена незвичайним розвитком

міжнародних відносин, значною кількістю міжнародних договорів, нездоланною необхідністю співпрацювати [14, с. 231–232] (виділено нами – *О.В.*). Д.В. Терьохін визначає міжнародний правопорядок як *реально наявну* і таку, що функціонально розвивається впорядкованість відносин між державами, що заснована на взаємній (консенсусній) системі джерел міжнародного права з можливістю використання як міждержавних, так і внутрішньодержавних механізмів і інститутів забезпечення [15, с. 6] (виділено нами – *О.В.*). Наведені визначення містять чітку вказівку на реальність у часі міжнародного правопорядку.

В окремих визначеннях міжнародного правопорядку науковці вказують на «високий ступінь» відповідності міжнародних відносин міжнародному праву. Так, Р.А. Мюллерсон зазначає, що «міжнародний правопорядок – це такий *стан* міжнародної системи, який характеризується досить *високим ступенем* відповідності фактичного стану міжнародних відносин вимогам принципів і норм міжнародного права» [16, с. 146] (виділено нами – *О.В.*). Подібна думка щодо наділення міжнародного правопорядку станом, що наближений до того порядку, який передбачений нормами міжнародного права, зустрічається в промовах офіційних представників держав та юристів, де це поняття вживається як необхідний порядок поведінки держав, що закріплений у міжнародному праві, або порядок дій, акцій, заходів держав та їх взаємин на міжнародній арені, який передбачений в чинному міжнародному праві [10, с. 8].

Подібного підходу до розуміння міжнародного правопорядку як зразку дотримується М.О. Баймуратов, який визначає міжнародний правопорядок як певну «модель функціонування міжнародного співтовариства держав, що має своєю основною метою стабільне, продуктивне і безконфліктне їх співіснування на міжнародній арені за допомогою певних інструментів (держав, міжнародного права, міжнародних інституцій тощо)» [17]. Проте, на наш погляд, не зважаючи на те, що стан максимального наближення міжнародного правопорядку до того, який передбачений міжнародним правом, є бажаним та більше того становить основну ціль міжнародного права, в реальному житті вона не завжди досягається. А стан меншої відповідності міжнародних відносин міжнародному праву в певний період не є підставою вважати міжнародний правопорядок відсутнім. Навіть за вказаних обставин він має місце, при цьому його якісний показник стану відповідності міжнародному праву нижчий. Все це зумовлює таку ознаку міжнародного правопорядку – *якісний* стан відповідності міжнародному праву.

На наш погляд, термін «модель» стосовно міжнародного правопорядку може бути застосований лише в такому аспекті – для суб'єктів міжнародного права, які тільки з'являються в певний момент часового зрізу міжнародних правовідносин, що вже сформовані до їх появи, наявний міжнародний правопорядок для них є *моделью* та зразком майбутніх правовідносин, в які вони вступають. Зумовлене це обов'язковістю для нових суб'єктів міжнародного права норм *jus cogens*, що дає можливість виокремити таку рису міжнародного правопорядку – *загальна суб'єктно-правова поширеність норм jus cogens*. Г.М. Даниленко щодо зв'язку імперативних норм із загальними інтересами держав зазначає, що стосовно норм *jus cogens* фактичний та юридичний пріоритет має загальний інтерес співтовариства країн щодо підтримки міжнародного правопорядку, який базується на безумовній універсальній обов'язковості визначених норм поведінки як для наявних, так і для виникаючих суб'єктів міжнародного права [18, с. 122].

У цьому контексті слід зазначити, що особливістю міжнародного правопорядку є те, що з одного боку, його основу становлять ті міжнародні відносини, які врегульовані міжнародним правом. З іншого боку, на відміну від національного правопорядку, юридична сутність якого зумовлена закріпленням у нормативно-правових актах держави правових положень щодо формування правопорядку та його реалізації, міжнародному правопорядку притаманна дещо інша специфіка – не всі міжнародні відносини заздалегідь зумовлені міжнародними нормативно-правовими актами (конвенціями, наявними міжнародно-правовими звичаями тощо). Особливість міжнародних відносин полягає в тому, що окремі їх види можуть виникати (і часто саме так і виникають) раніше їх нормативного закріплення в положеннях міжнародних конвенцій. Тільки після спливу певного часу існування таких міжнародних відносин з'являється міжнародно-правова звичаєва норма і вже пізніше (і то не завжди) конвенційна. Тому питання правомірності таких відносин та віднесення їх до поняття міжнародний правопорядок у разі відсутності відповідних міжнародних норм, на наш погляд, має визначитись на підставі такого *критерію* – не порушення міжнародними відносинами вже наявних загальноновизнаних міжнародних норм *jus cogens*, що закріплені в Статуті ООН та інших основоположних міжнародних актах. Отже, такими ознаками міжнародного правопорядку є обов'язкова *урегульованість принципами та нормами міжнародного права, серед яких центральне місце займають норми jus cogens*.

Особливістю міжнародного правопорядку є його *релятивний* характер, що насамперед спричинене неоднорідністю та різнобарвністю міжнародного співтовариства, в якому, як зазначають П. Петер та Ж. Комбако, немає чіткої картини міжнародних зобов'язань в єдиному об'єктивному вигляді, а розуміння стільки, скільки існує держав [14, р. 202]. Обґрунтовуючи релятивний характер міжнародного права, науковці наводять такі фактори: відмінність у підходах держав до своїх зобов'язань, наявність спорів між державами щодо змісту тих чи інших правил поведінки та їх юридичного характеру. Оскільки юридичний релятивізм це свого роду незалежність країн, розбудова конструктивного діалогу і співпраця між країнами потребує його звуження – взаємне нерозуміння держав та бажання диктувати свою волю необхідно замінювати на переговори та досягнення загального розуміння. Саме в такому напрямі і розвивається сучасне міжнародне співтовариство шляхом розвитку співробітництва між країнами, проте ознака релятивності до цих пір притаманна сучасному міжнародному правопорядку, особливо в міжнародно-правовій свідомості країн.

Вказане зумовлює таку особливість міжнародного правопорядку – його договірну природу. Специфіка співіснування країн у світі протягом останнього століття та ускладнення сучасних міждержавних відносин як ніколи продемонстрували соціальну цінність міжнародного права та загострили нагальну необхідність чіткого виконання норм, спрямованих на забезпечення впорядкованості відносин між країнами. Розвиток людської цивілізації свідчить про все більше послаблення конфронтації людей та народів, перехід до співіснування, компромісу та узгоджень. З урахуванням такої тенденції в теорії права все частіше за правом визнається роль засобу суспільної згоди [10, с. 5]. У цьому контексті міжнародне право виступає системою міждержавних домовленостей, що ґрунтуються на врахуванні інтересів країн, відповідно до яких формується міжнародний правопорядок. І якщо міжнародний договір – «це завжди результат політичного компромісу» [19, с. 366], то міжнародний звичай часто є результатом компромісу суб'єктів відносин на практиці, якого вони дійшли в процесі тривалого в часі застосування.

З огляду на те, що інтереси країн з різним політичним вектором, формою правління та економічним розвитком суттєво відрізняються, міжнародне право як сукупність міжнародних норм, поява яких є результатом домовленостей між країнами, являє собою масштабний у міжнародному вимірі компроміс позицій держав з різних питань. Своєю чергою це зумовлює *договірну природу* міжнародних правових норм та міжнародного правопорядку, який виступає якісним станом відповідності міжнародних відносин міждержавним домовленостям. Найважливішою роллю міжнародного права є впорядкування міждержавних відносин, а найголовнішою ціллю – встановлення такого якісного стану урегульованості міжнародних відносин, який би максимально був наближений до тієї позитивної моделі міжнародних відносин, що передбачена міжнародним правом («нормативно-договірним порядком»).

У принципах і нормах міжнародного права закріплені ті вихідні договірні константи поведінки держав та їх обов'язки, яких вони мають неухильно дотримуватись на практиці задля існування міжнародного правопорядку. Забезпечується та підтримується він за допомогою *особливого правового механізму*, в основі якого виступає інституційна система, що здійснює правотворчу, правозастосовну, правоохоронну та інші функції. Головним стрижнем і ядром цієї інституційної системи є Організація Об'єднаних Націй та її спеціалізовані інституції.

Системні властивості міжнародного правопорядку впливають зі специфіки його формування – він формується як результат реалізації міжнародного права, яке є системою міжнародних норм. Міжнародний правопорядок є проекцією системи міжнародних норм на міжнародні відносини. Відповідність міжнародних правовідносин системі чинних міжнародних принципів і норм певним чином їх структурує, а системний взаємозв'язок між ними зумовлює *системність* міжнародного правопорядку, що повною мірою відповідає загальнофілософському підходу до розуміння системи як сукупності (структури), що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих компонентів, частин, елементів, одиниць, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням [20, с. 116]. Своєю чергою наявність регіональних та міжрегіональних правопорядків, що пов'язані між собою та виступають складовими частинами міжнародного правопорядку в цілому, дають підстави для висновку, що міжнародний правопорядок має *складну структуру*.

Висновки. З огляду на правову природу базового поняття «правапорядок» та характерні особливості міжнародних відносин і міжнародного права, пропонуємо таке визначення міжнародного правопорядку: міжнародний правопорядок – це фактичний стан впорядкованості міжнародних відносин, що сформувався і діє як результат реалізації принципів і норм діючого міжнародного права та забезпечується за допомогою особливого міжнародно-правового механізму.

До сутнісних ознак міжнародного правопорядку належать: 1) міжнародний правопорядок – це *стан* міжнародних відносин; 2) основою міжнародного правопорядку є міжнародні відносини, що *впорядковані і врегульовані принципами та нормами міжнародного права, серед яких центральне місце займають норми jus cogens*; 3) характеризує *якісний стан*, тобто ступінь відповідності міжнародних відносин міжнародному праву; 4) фактичність міжнародних відносин, що мають місце в конкретний час та відповідають наявним на поточний момент міжнародним нормам, зумовлює *фактичність* (реальність) конкретного міжнародного правопорядку; 5) *динамічність*; 6) *загальна суб'єктно-правова поширеність норм jus cogens* незалежно від моменту появи того чи іншого суб'єкта міжнародного права; 7) *договірна* природа міжнародного правопорядку (зумовлена специфікою міжнародного права, яке є результатом договору між країнами міжнародного співтовариства); 8) забезпечення і підтримка міжнародного правопорядку здійснюється за допомогою *особливого міжнародно-правового механізму, головним елементом якого виступає ООН та його спеціалізовані інституції*; 9) міжнародний правопорядок є *системою*, що має складну багатокomпонентну структуру.

Список використаних джерел:

1. Кучер Б.И. Международный экономический правопорядок (Вопросы правового регулирования международных экономических отношений). К.: Вища шк. Головное издательство, 1988. 228 с.
2. Баймуратов М.О., Львова Є.О., Бабін Б.В. Міжнародний економічний правопорядок: актуальні питання правового регулювання: моногр. / за ред. д. ю. н., проф. М.О. Баймуратова. Суми: Університетська книга, 2011. 260 с.
3. Львова Є.О. Правове регулювання міжнародного економічного правопорядку: дис. ... к-та юрид. наук: 12.00.11. Київ., 2009. 239с.
4. Вайцеховська О.Р. Міжнародний фінансовий правопорядок: структурно-інституційна характеристика. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2016. № 6. С. 51–56.
5. Романова В.В. Правовые основы развития международного энергетического правопорядка. Международное публичное и частное право. 2015, № 3. С. 9–12.
6. Пісов М. До питання «інтеграційний правовий порядок»: поняття, значення та співвідношення з міжнародним правом. Национальний юридический журнал: теорія і практика. 2016. Лютий. С. 15–19.
7. Макар В.Р. Формування єдиного європейського правопорядку: теоретико-правові підходи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Інститут законодавства Верховної Ради України. К., 2011. 18 с.
8. Димінська О.Ю. Особливості європейського правопорядку в системі міжнародних, регіональних та національних правопорядків. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 3. С. 218–220.
9. Байльдинов Е.Т. Проблемы евразийского интеграционного правопорядка. Современное право. 2014. № 5. С. 119–129.
10. Мовчан А.П. Международный правопорядок. М.: Междунар. отнош., 1996. 103 с.
11. Василенко В.А. Стратегия международно-правового обеспечения миропорядка. Вестник Киевского университета. Сер. Международные отношения и международное право. 1984. Вып. 18. С. 3–14.
12. Евинтов В.И. Международное сообщество и правопорядок. Анализ современных концепций. / отв. ред: Михайловский Н.К.: Киев: Наук. думка, 1990. 128 с.
13. Ушаков Н.А., Энтин М.Л. Современный международный правопорядок. Международный порядок: политико-правовые аспекты. / под. ред. Г.Х. Шахназарова. М.: Наука, 1986. 232 с.
14. Reuter P., Combacau J. Institutions et relations internationales. Paris, 1985.
15. Терехин Д.В. Охрана международного правопорядка как функция современного Российского государства: автореф. дисс. к. ю. н.: 12.00.01. Нижний Новгород, 2006.
16. Мюллерсон Р. Мировой океан и международное право. Основы современного правопорядка в Мировом океане. / Под ред. А.П. Мовчана, А.М. Янкова. М.: Наука, 1986.
17. Баймуратов М.О. Міжнародний правопорядок та його роль у функціонуванні правової державності: теоретичні підходи. URL: <http://vuzlib.com/content/view/2264/73/>
18. Даниленко Г.М. Обычай в современном международном праве. М.: Наука, 1988. 192 с.

19. Щокін Ю.В. Міжнародно-правовий звичай: сучасні проблеми, теорія і практика: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.11. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 422 с.

20. Забара І.М. Міжнародний правопорядок: до питання властивостей (теоретичні аспекти). Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2016. Випуск 127. С. 115–122.

УДК 341.1/8

КОБКО Є.В.,
ДАУГУЛЄ А.В.

ДОСВІД ПУБЛІЧНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇН ЄВРОПИ І США ТА ШЛЯХИ ЙОГО ЗАПОЗИЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті висвітлюється практика публічно-правового забезпечення національної безпеки у провідних країнах Європи та США, її принципи та головні напрями удосконалення. З'ясовано міжнародні стандарти публічно-правового забезпечення національної безпеки. Окреслено перспективи запозичення позитивних надбань зарубіжної практики для подальшого використання її в українських реаліях сьогодення.

Ключові слова: національна безпека, держава, національні інтереси, конституційний лад, територіальна цілісність, принципи, міжнародне співробітництво.

В статті освещается практика публично-правового обеспечения национальной безопасности в ведущих странах Европы и США, ее принципы и основные направления совершенствования. Выявлены международные стандарты публично-правового обеспечения национальной безопасности. Определены перспективы заимствования положительных достижений зарубежной практики для дальнейшего использования ее в украинских реалиях современности.

Ключевые слова: национальная безопасность, государство, национальные интересы, конституционный строй, территориальная целостность, принципы, международное сотрудничество.

The author discusses the issue of ensuring the public – legal mechanism of the national security system of Europe and the United States, the principles of their activities and the main directions of development of national security and cooperation. The international standards of public-law protection of national security have been clarified. The prospects of borrowing positive achievements of foreign practice for further use in the Ukrainian realities of the present are outlined.

Key words: national security, state, national interests, constitutional order, territorial integrity, principles, international cooperation.

Вступ. У сучасному світі забезпечення національної безпеки є однією з умов для збереження національних цінностей, конституційного ладу, територіальної цілісності та суверенітету держави. Національна безпека функціонує через систему різноманітних відносин між особою і суспільством, між громадянином і державою, між суспільством і державою, між різними державами. Отже, національна безпека – це стан внутрішніх і міждержавних відносин, що визна-

© КОБКО Є.В. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права і процесу (Національна академія внутрішніх справ)

© ДАУГУЛЄ А.В. – заслужений журналіст України